

Hát értik ezt?

In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1994. május. Holocaust Emlékkönyv a magyar zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. TEDISz (Teljes Evangéliumi Diák-és Ifjúsági Szövetség). Budapest, 1994.

Hát értik ezt?

Kedves egybegyültek...

"Az év összes napjait meg lehetne jelölni egy-egy zsidóüldözéssel; összeállíthatnók így a teljes naptárt" - írta nagyapám, Kecskeméti Ármin makói főrabbi 1927-ben, a Zsidók Egyetemes Történetében, amikor még nem tudta, hogy híveivel és családjával együtt ő is égő áldozat lesz 1944-ben.

Akik ide eljöttek, azok tudják, hogy volt holocaust, égő áldozat, hogy a 6 millió halott igaz - s hogy ennek közel tizede az akkori Magyarország területéről származott. Csak Nyíregyházáról és szűkebb környékéről 17 600, Kárpát-Ukrajnából és Északkelet-Magyarországról összesen 186 000 embert deportáltak 1944 április eleje és június eleje között - többségük nem tért vissza.

Ezek a számok iszonyatosak - de a nem-zsidó háborús veszteségek sem kisebbek. Persze, ezek az összemérések - hogy kinek a szenvedései és veszteségei nagyobbak - így embertelenek is, értelmetlenek is. Minden halál halál.

Előrebocsátva: az előző rendszer egyik bűne, hogy megszüntette, át-és felülírta a múltat. Az egyik oldalon - Bibó és még néhány kevesek kivételével - senki nem próbálta meg megérteni és közösen megbeszélni, hogy mi történt az országban és az országgal, a polgárokkal, 1919 és 1944 között. Ezenközben, e két és fél évtized egyszínű feketére festésével az emberektől elvette egyéni múltjukat, tőlük és gyerekeiktől azt, hogy büszkéek lehessenek szüleik teljesítményére és életére ha keserves munkával földet vagy boltot szereztek, ha értelmiségivé lettek, s akkor is, ha a fronton hősi halált haltak. Ez az elesettek családjában iszonyú keserűséget hagyott - amit alig lehet jóvá tenni. Most talán valami történik a jóvátétel érdekében.

És ennek ellenére - nem ugyanarról van szó. Sokan kérdezik maguktól-másoktól, miért más a holocaust, mint más áldozat-milliók?

Nekem sincs igazi válaszom, csak sejtések, kérdések.

A felfoghatatlan.

Semprun írja a Nagy utazásban, amikor mennek a vagonban: "Ide-oda reng a testek tömege, rés képződik benne, s az árnytömeg árnykarjai egy aggastyán élettelen

testét taszítják az ablak felé - mifelénk. Egyik oldalról a semuri fiú támogatja, a másiktól én, ott tartjuk a nyíláson bezúduló hűvös éjjeli légáram előtt....Az öreg teste hirtelen összerándul. Tekintete ismét elevenné lesz, az éjszakát bámulja.

- Hát értik ezt? mondja halk, de tisztán kivehető hangon. Aztán újra elborul a tekintete, összeroskad a karjaink közt...Azt mondta: 'Hát értik ezt?' és meghalt. Vajon mit akart mondani vele? vajon mit kellene értenünk?"

Azután, amikor a gőzfürdőből kijötték, egy másik terembe zsúfolódtak be. A terem végében 10-12 ember fehér köpenyben ült, kezükben villamos hajnyírógéppel. "Kis székeken ültek, látszott rajtuk, hogy hihetetlenül unatkoznak, s mindenütt megnyírtak bennünket, ahol csak szőr van. Mindenki a sorára várt, szorosan egymás mellett az emberek, nem tudták mihez kezdjenek meztelen kezükkel meztelen testükön. ..Két kis öreg állt mellettem. Az ő tekintetüket is eltorzította a döbbenet... Aztán sor került rájuk, és amikor a nyírógép legérzékenyebb szervükhöz ért, apró sikolyokban törtek ki. Végül egymásra bámultak, lerítt róluk az elképedés. ' Hát érti ezt, miniszter úr?' 'Hihetetlen, szenátor úr'... felelte a másik. Belga kiejtéssel beszéltek. "

Hát értik ezt?

Sokan meghaltak bombázáskor, járványoktól - mert véletlenül rosszkor, rossz helyen voltak. Ostoba, fölösleges, gyilkos halálok, de nem személyesen ellenük irányultak: tragikus és véletlen áldozatok.

Sokan meghaltak a fronton, katonaként, vagy hadifogságban. Bizonyos értelemben ez is értelmetlen halál, a háború valószínűleg soha nem old meg semmit. De - és főként, ha a háború után nem írják át a múltat - egy katona elestét mindig úgy lehetett felfogni, mint értelmes, talán választott, a családjáért és országáért hozott áldozatot.

A fájdalomnak és veszteségnek nincs mértéke. És mégis: akiről beszéltem, a véletlen áldozatok, a hősi halottak - mindegyikük emberként halhatott meg, annak a társadalomnak a véletlenül szerencsétlen vagy megbecsült tagjaként, amelyben élt, ahol a hiányuk mindenki számára fájó űrt hagyott. Senki nem tekinthette e halálokat a közösség számára közömbösnek, vagy épp nyereségnek.

A zsidók nagyüzemi halálgyártásban talán az a más, amit nem értettek sem a meggyilkoltak, sem mi, hogy emberi mivoltuktól fosztották meg őket, és attól, hogy tartoztak valahová.

Megszűntek előbb polgárok, azután emberek lenni. A Schindler filmnek sok üzenete van - de ez az egyik. Aki ott öl, aki szórakozásból célbaló a tábor lakóira, nem emberként gyűlöli a zsidókat, hanem mint fekélyt vagy tetvet utálja őket, amit ki kell irtani, el kell pusztítani. És akkor a gázkamrás, kemencés futószalag csupán technikailag tökéletes megoldás erre; a megsemmisítendő "nyersanyag" legracionálisabb feldolgozása. A gyilkosok technikusok: áldozataikhoz nem

emberi a viszonyuk. Az elpusztítandók és elpusztítottak nem tartoznak többé a társadalomhoz, amelyben esetleg századok óta éltek, és nem részei az emberi fajnak.

Hát értik ezt?

Ezt az értelmetlenséget tagadja Semprun könyvében Hans, aki lemarad valahogy az elhurcoltak csoportjától, csatlakozik a partizánokhoz, és amikor az SS-ek megtámadják a dombot, ott marad utóvédnek, és soha többé nem látta senki. Ahogyan elmondták: "Hans nem maradt ott: elhatározta hogy ott marad...'Nem akarok zsidó halállal meghalni', mondta.' Amikor Michel megkérdezte, hogy érted ezt, "azt felelte, 'nem akarok csak azért meghalni, mert zsidó vagyok'...úgy gondolta, hogy ez nem elegendő ok, illetve nem érvényes, nem eléggé érvényes ok...úgy gondolta nyilván, hogy más okot kell találni a halálnak, vagyis annak, hogy megöljék az embert, mert - ebben bizonyos vagyok - semmi kedve nem volt meghalni, csakis annak érezte szükségét, hogy adott esetben másfajta okot adjon a németeknek, ha meg akarják ölni, nem egyszerűen azt, hogy zsidó."

És ezt sokan gondolták így, keresztény egyházi méltóságok is. Igaz, talán túl hosszú habozás és bizonytalankodás után a deportálások megkezdésekor többen nyilvánosan tiltakoztak az értelmetlen és emberként, faji alapon kirekesztő politika ellen. Az 1945-ben mártírhalált halt Apor Vilmos püspök 1944 pünkösdi beszédében ezt mondotta: "És aki megtagadja a kereszténység alaptörvényét a szeretetről és azt állítja, hogy vannak emberek és csoportok és fajták, melyeket gyűlölni szabad, és azt hirdeti, hogy az embereket kínozni szabad, legyenek azok akár néger, akár zsidó, az bármennyire kérkednék is azzal, hogy keresztény, olyan, mint a pogány és nyilvános bűnös."

Hamvas csanádi püspök 1944 június 25-én, amikor a deportálások már végükhöz közeledtek, ezt mondotta: "Mert mi történik mostanában? A kereszténység nevében száz-és százezer embert megfosztanak a tulajdonától, otthonától, és deportálnak fajiságuk miatt, amiről nem tehetnek, olyan módon, mely a szenvedések özönét zúdítja rájuk, egészségüket, életüket bizonytalanságnak teszi ki, emberi méltóságukat pedig megalázza. Ki kell mondanunk hangosan, nehogy az emberek téves lelkiismeretre tegyenek szert: mindez a kereszténységgel semmiképp össze nem egyeztethető..."

E téves lelkiismeret Hamvas püspök szerint azért is alakulhatott ki, mert "nagyon elköcsösödött az emberek értelme és az egyoldalú propaganda hatására nagyon megzavarodott az ő ítéletük. Megengedett, sőt dicséretes dolognak gondolnak olyat, amit Isten súlyos bűn terhe alatt tilt". E teljes értékzavarodottság vezethetett oda, hogy a zsidótanítást közönyösen, vagy épp a magyar faj nyereségeként, olykor istentisztelettel is hálát adva érte élhették meg.

Még egyértelműben ítéli el a történeteket Marton Áron püspök 1944. májusában. Ő nemcsak az értelmetlen halál ellen szolt, hanem a társadalomból való kirekesztés

ellen is. "Az egyház, híven isteni alapítójának parancsához, a felebaráti szeretet következetes vállalásával tudatosította az emberi nem egységének, egyetlen nagy családba tartozásának gondolatát. ...a kereszténység alapvető hittétele szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk. A világ mind a kettőt megtagadja, mind elméletben, s még inkább a gyakorlatban."

Persze, nehéz és veszélyes, életveszélyes volt a gonosszal, a gyilkos parancsokkal szembeszállni. És nem sokak számára volt vállalható ez az út. Megint csak Semprunt idézem, aki még az auxerre-i börtönben beszélget egy német katonával:

"- Azt akarom mondani, hogy én nem akartam semmilyen háborút - fogalmazza meg a katona.

- Gondolja? - ismétlem.

- Meg vagyok győződve róla - mondja ünnepélyesen.

- Én egyáltalán nem vagyok meggyőződve róla.

- Miért nem? (láthatólag bántja, hogy kétségbe vonom jóhiszeműségét.)

- Mert itt van a puskájával. Maga akarta így.

- Hát hol lehetnék? kérdezi tompa hangon.

- Agyonlőhették volna, ülhetne koncentrációs táborban, lehetne

katonaszökevény.

- Nem olyan könnyű az."

Hát persze, hogy nem. De ez is a film egyik üzenete: ha a parancs aljas - meg kell próbálni nem engedelmkedni. Ez Schindler útja, aki egy idő után arra ébredt rá, hogy honfitársai, egykori barátai indítékai, tettei, parancsai embertelenek, értelmetlenek, aljasak. A velük való szembefordulás óriási egyéni erőt igényelt, egyéni döntésként különleges hősiességet.

Ez a fajta helytállás nem volt általános Magyarországon. Igaz: 1944. tavasza, és főleg októbere után sokan magukra találtak. Papírokat hamisítottak, közbenjártak, embereket, családokat rejtegettek, saját biztonságuk kockáztatásával mentettek másokat. (Én is ennek köszönhetem, hogy vagyok.) Ám, ahogyan Bibó István írta, mindez csepp volt a tengerben, "s nem is az ellenségesség, hanem, ami ennél sokkal rosszabb, a zavarodottság, az ingadozás, a segíteni nem merés és a segítség előli kitérés tengerében...Hiábavaló volna ezt cáfolgatnunk... Közben azonban tudjuk és érezzük, hogy ez az ország alapvetően nem rosszindulatú, nem részvétlen, nem értelmetlen, sőt, minden ellenkező látszat ellenére, alapvetően nem is gyáva."

Az emberség, az együttérzés és a bátorság azonban nem egyéni és magukban megálló kvalitások.. Merő romantikus elképzelés, hogy egy ország, egy társadalom, egy közösség embersége vagy bátorsága abból áll, hogy milyen számban tud felmutatni a mások iránti szeretetben felolvadó önzetlen szenteket és milyen tömegben tud csatasíkra állítani minden vésszel dacoló hősokeket. Emberséghez és bátorsághoz kellene természetesen személyes vonások is, de ezek kibontakozásának a lehetősége közösségi feltételeken múlik, azon, annak a közösségnek a működő tekintélyei képesek-e a teljes értékű erkölcsi helytállás irányelveit kötelezővé, iránymutatóvá tenni a közösség látható vagy láthatatlan

szervezeteiben, képesek e (mindenki) számára a közösség helyeslésének, támogatásának, szolidaritásának a hátvédjét megadni."

Az égető "szociális kérdést" megoldani hivatott, egymást követő zsidótörvények árnyékában, a 20 éven át kihasznált hivatalossá tett politikai antiszemitizmus mellett ilyen hátvédet akkor nagyon kevesen próbáltak adni. Ezért megrendítő Marton Áron beszédének folytatása, amikor ezt próbálja tenni: "Értesültem, hogy híveim az (erdélyi) egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták és aggodalommal kísérték a... zsidók ellen az utóbbi időben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említtem föl, mert ez a széles tömegnek a felfogása, véleménye és ítélete ..." Marton Áron azonban (a visszacsatolt és nem visszacsatolt) Erdély püspöke volt, ahol a lélekmérgezés talán kevésbé volt jellemző, mint a trianoni országban. A hatalom el is ítélte ezt a kiállást, úgy, hogy a püspök visszament Gyulafehérvárra, s a háború végéig nem tért vissza a magyar fennhatóság alatti területre.

Mégegyszer - a Marton Áronok kivételek voltak. És ha fontosnak tartom, hogy most erről beszéljünk és gondolkodjunk, akkor azt hiszem, ez azért van, mert most sincs meg igazán az uralmon lévők körében a szolidaritás ilyen megerősítésének az akarata. A vezető réteg számos tagja, ha formailag igazodik is új európai normákhoz, nem tesz meg minden lehetőséget, hogy érzékeltesse: megértette ezt a múltat, levonta a következtetéseket, a démon többé nem szabadulhat ki a palackból, hogy újra vagy tovább mételyezzen. Nem meri vagy nem akarja vállalni, hogy ezt a demont akként ítélje el, ami, hogy a cigánysággal vagy zsidósággal kapcsolatos újraeledő elitőítéletekkel teljes tekintélyével szembeforduljon, hogy "a teljesértékű erkölcsi helytállás irányelveit kötelezővé, iránymutatóvá" tegye. Túl sok olyan példát lehetne felsorolni, ami ezt az állítást igazolja. Csupán példászerűen, ide tartozik a cigányverő skinheadek tettének ifjúi rakoncátlanságként beállítása és látszatelítélése; Király B. Izabella uszító plakátjainak kétes ürügyekkel való megtűrése; nyíltan vagy burkoltan antiszemita, előítéletes beszédek, írások, pártpolitikai programok feletti szemhunyas a szabadság nevében, ami korlátlanul utat nyit a gyűlölet és gyűlöletkeltés szabadságának; vagy épp a két iszonyat, fasizmus és bolsevizmus összemosása.

A tisztánlátás és a jövő érdekében jó lenne már tisztázni, hogy ez két különböző iszonyat volt. Ahogyan a pestis és a földrengés (még ha áldozataik száma azonos is) nem ugyanolyan fajta katasztrófák. Ahhoz, hogy a társadalom és tagjai a jövőben védettebbé váljanak egyik-vagy másikfajta kataklizmával szemben, más okokat kell keresni, más következtetéseket kell levonni, más védelmeket kell kiépíteni. A fasizmussal szembeni védettséghez éppen az segítene, ha nem együtt, hanem külön-külön próbálnánk megérteni, meg-illetve elítélni fasizmust és bolsevizmust. A halottak száma, a mérleg, lehet ugyanaz. Ám más volt az indíték, és másféle paranoia vezérelt egyik, mint másik esetben. A bolsevizmus felhasználta és kihasználta a kereszténységgel egyidős szocialista eszme vagy álom mozgósító erejét, a pusztítás démonát egy humánusabb és igazságosabb társadalom ígéretével

szabadította fel. A hitleri fasizmus alapja azonban a fajelmélet volt, ami eleve az emberiség egyetemes értékeinek elvi tagadására épült.

Jó lenne, ha mindezzel szembe tudnánk nézni, ha igazán megértenénk a múlt sokféle üzenetét. És még szebb lenne, ha valaha igaz lehetne az a következtetés, amit az imént idézett könyvben, ugyancsak 1927-ben írt Kecskeméti Ármin. Akkori mondatai, amelyeket az Eötvös József formátumú gondolkodók és politikusok szavai-cselekedetei látszottak igazolni, a holocaust árnyékában szomorúan naivnak tűnnek:

" A vértanúság is emberiségsszolgálat: az évezredek igazságtalanság, a zsidó szenvedés látványa is megtermékenyít s erősíté a jók, a nemesen, becsületesen érzők lelkét az emberi szabadságért, jogokért való küzdelemre."

Jó lenne, ha a történelem valamikor igazolná, hogy nem csak naiv álmodozóként lehet minden egyes polgár s minden egyes népcsoport szabadságáról és jogairól gondolkodni.

1994 április.

Ferge Zsuzsa